

Nelineárna dynamika v elektrických obvodoch (10 bodov)

Prečítajte si najprv všeobecné pokyny uložené v osobitnej zložke.

Úvod

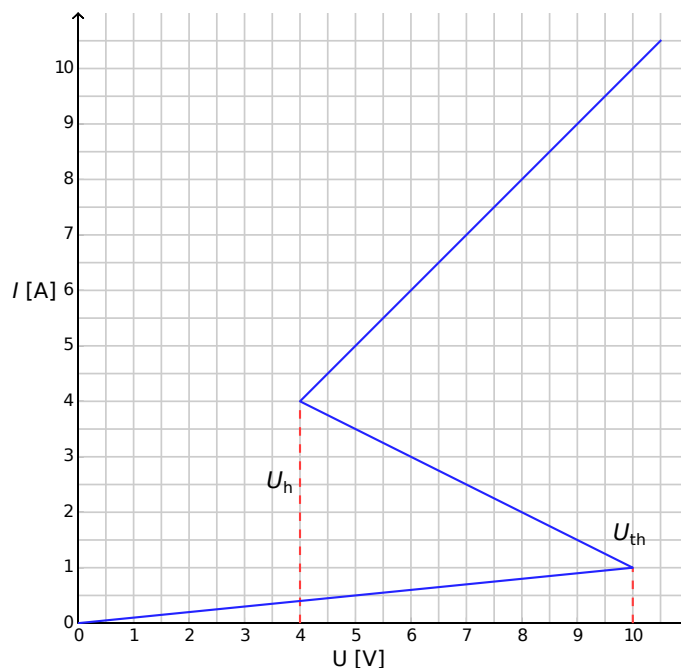
Bistabilné nelineárne polovodičové prvky (napr. tyristory) sa bežne používajú ako prepínače a generátory elektrických oscilácií. Pôvodné poslanie bolo ovládanie výkonu striedavého prúdu, napr. pri usmerňovaní striedavého prúdu na jednosmerný v megawatovej mierke. Bistabilné prvky môžu slúžiť tiež na modelovanie javov samo-usporiadania vo fyzike (táto téma sa vyskytuje v časti B úlohy), biológii (pozri časť C) a iných oblastiach modernej vedy o nelineárnych javoch.

Ciele

Skúmať nestability a netriviálne dynamiky obvodov s prvkami s nelineárnou I - V charakteristikou. Objavovať možné aplikácie takýchto obvodov v technickej praxi a v modelovaní biologických systémov.

Časť A. Stacionárne stavy a nestability (3 body)

Obr. 1 ukazuje tzv. I - V charakteristiku tvaru S nelineárneho prvku X . V rozsahu napätia od $U_h = 4.00$ V (udržiavacie napätie) do $U_{th} = 10.0$ V (prahové napätie) je charakteristika nejednoznačná (viachodnotová). Pre zjednodušenie je graf na obr. 1 zostavený z lineárnych úsekov. V tomto prípade predĺženie hornej vetvy prechádza počiatkom. Táto náhrada dobre opisuje skutočný tyristor.

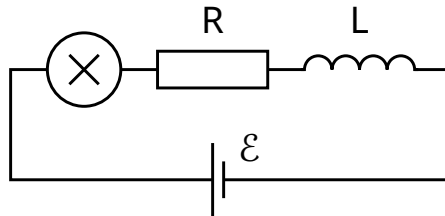
Obr. 1 I - V charakteristika nelineárneho elementu X

- A.1** S použitím grafu určte odpor R_{on} elementu X na hornej vetve I - V charakteristiky a R_{off} na dolnej vetve. Stredná vetva je opísaná rovnicou 0.4pt

$$I = I_0 - \frac{U}{R_{\text{int}}}. \quad (1)$$

Určte hodnoty parametrov I_0 a R_{int} .

Element X je zapojený do série (obr. 2) s rezistorom R , induktorom L a ideálnym zdrojom napätia $\mathcal{E}$. Obvod je v stacionárnom stave, ak je prúd v čase konštantný, $I(t) = \text{const.}$

Obr. 2: Obvod s elementom X , rezistorom R , induktorom L a zdrojom napätia $\mathcal{E}$

- A.2** Koľko stacionárnych stavov môže mať obvod na obr. 2 pri danej hodnote $\mathcal{E}$ a odpore $R = 3.00 \Omega$? Ako sa zmení odpoveď pre hodnotu odporu $R = 1.00 \Omega$? 1pt

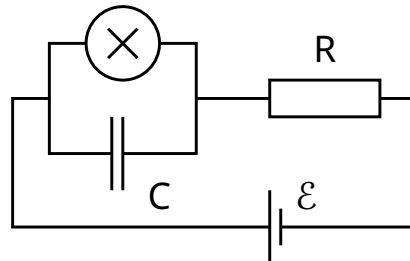
- A.3** Nech $R = 3.00 \Omega$, $L = 1.00 \mu\text{H}$ a $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$ v obvode na obr. 2. Určte hodnoty prúdu $I_{\text{stationary}}$ a napätia $V_{\text{stationary}}$ na nelineárnom prvku X v stacionárnom stave. 0.6pt

Obvod na obr. 2 je v stacionárnom stave s $I(t) = I_{\text{stationary}}$. Vyvoláme malú začiatočnú poruchu (fluktuáciu) δI prúdu: $I = I_{\text{stationary}} + \delta I$. Stacionárny stav je stabilný, ak po malom impulze prúdu (kladnom alebo zápornom) sa prúd vráti k pôvodnej hodnote. Ak sa prúd naďalej odchyľuje od stacionárneho stavu, je stav nestabilný.

- A.4** Použite číselné výsledky z **A.3** a vyšetrite stabilitu stacionárneho stavu s $I(t) = I_{\text{stationary}}$. Je stabilný alebo nestabilný? 1pt

Časť B. Bistabilné nelineárne prvky vo fyzike: rádiový vysielač (5 bodov)

Teraz budete vyšetrovať nový obvod podľa obr. 3. V tomto prípade je nelineárny prvok X zapojený paralelne s kapacitorom s kapacitou $C = 1.00 \mu\text{F}$. Táto dvojica je spojená sériovo s rezistorom s odporom $R = 3.00 \Omega$ a ideálnym zdrojom napätia s napätím $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$. Ukazuje sa, že v tomto obvode nastávajú oscilácie spôsobené periodickými preskokmi nelineárneho prvku X z jednej vetvy $I - V$ charakteristiky na druhú počas jedného cyklu.

Obr. 3: Obvod s prvkom X , kapacitorom C , rezistorom R a zdrojom napätia $\mathcal{E}$

B.1	Zakreslite cyklus oscilácie do $I - V$ grafu vrátane vyznačenia smeru obehu (v smere alebo proti smeru hodinových ručičiek). Zdôvodnite odpoveď pomocou rovníc a obrázkov.	1.8pt
B.2	Odvodte vzťahy pre časy t_1 a t_2 , ktoré strávi sústava v každej vetve $I - V$ charakteristiky počas jedného cyklu. Určte ich číselné hodnoty. Určte číselnú hodnotu periódy T oscilácií, ak predpokladáte, že čas preskoku z jednej vetvy $I - V$ grafu na druhú je zanedbateľne malý.	1.9pt
B.3	Odhadnite priemerný výkon P spotrebovaný na nelineárnom prvku počas oscilácií. Postačuje určiť rád hodnoty.	0.7pt

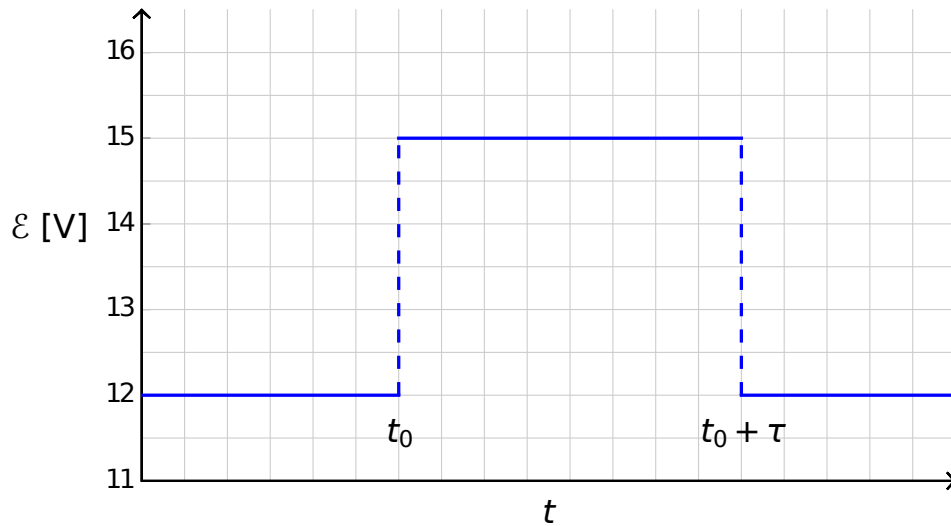
Obvod na obr. 3 sa dá použiť aj na konštrukciu vysielача. Na tento účel sa k prvku X pripevní jeden koniec tyčovej antény (dlhého priameho drôtu) s dĺžkou s . Druhý koniec drôtu je voľný. V anténe vzniká stojatá elektromagnetická vlna. Rýchlosť šírenia vlny v anténe je rovnaká ako vo vákuu. Vysielač využíva základnú harmonickú vlnu s periódou T podľa úlohy B.2.

B.4	Aká je optimálna hodnoty dĺžky s , ak požadujeme aby nepresiahla hodnotu 1km ?	0.6pt

Časť C. Bistabilné nelineárne prvky v biológii: neuristor (2 body)

V tejto časti úlohy sa uvažuje s aplikáciou bistabilných nelineárnych prvkov na modelovanie biologického procesu. Neuron v ľudskom mozgu má nasledujúce vlastnosti: ak je excitovaný vonkajším signálom, vykoná jeden jednoduchý kmit a vráti sa nazad do pôvodného stavu. To sa nazýva excitabilita. Vďaka tejto vlastnosti sa môžu impulzy šíriť v sieti vzájomne pospájaných neurónov tvoriacich nervovú sústavu. Polovodičový čip navrhnutý na imitáciu excitability a prenosu impulzu sa nazýva *neuristor* (odvodené z *neurón* a *tranzistor*).

Pokúsite sa modelovať jednoduchý neuristor pomocou obvodu s nelineárnym prvkom X , ktorý ste skúmali predtým. Ak sa v obvode na obr. 3 zníži napätie na hodnotu $\mathcal{E}' = 12.0 \text{ V}$, oscilácie zaniknú a obvod prejde do stacionárneho stavu. Potom sa napätie prudko zvýši nazad na hodnotu $\mathcal{E} = 15.0 \text{ V}$ a za čas τ (pričom $\tau < T$) zasa vráti na hodnotu $\mathcal{E}'$ (pozrite obr. 4). Ukazuje sa, že existuje určitá kritická hodnota τ_{crit} , pričom systém sa správa odlišne pre $\tau < \tau_{\text{crit}}$ a pre $\tau > \tau_{\text{crit}}$.

Obr. 4: Napätie zdroja napätia ako funkcia času

C.1	Graficky znázorníte časové závislosti prúdu $I_X(t)$, ktorý prechádza cez nelineárny prvok X pre $\tau < \tau_{\text{crit}}$ a pre $\tau > \tau_{\text{crit}}$.	1.2pt
C.2	Odvodíte vzťah a určíte číselnú hodnotu pre kritický čas τ_{crit} , pri ktorom sa prepína charakter správania sa obvodu.	0.6pt
C.3	Je obvod s $\tau = 1.00 \times 10^{-6}$ s neuristor?	0.2pt